

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 316(477)+341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.10>

Т. О. Давидова

кандидат юридичних наук,
заступник директора центру
Національної академії Служби безпеки України

МЕХАНІЗМИ ВІДНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглядається категорія справедливості та її відновлення під час широко-масштабної агресії, визначаються основні, дієві механізми його забезпечення, такі як: створення Спеціального міжнародного трибуналу, невідворотність юридичної відповідальності за злочини, міжнародна ізоляція, компенсація шкоди. Метою статті визначено аналіз найбільш дієвих, на наш погляд, механізмів відновлення справедливості та їх значення для відновлення справедливості.

Зазначається, що під час збройної агресії проблематика особливо актуальна і затребувана, оскільки справедливість стає ціннісним орієнтиром суспільства, а також ідеєю, що консолідує. Наразі запит на справедливість є пріоритетним для українського суспільства.

Коротко досліджено термін «справедливість», його співвідношення з поняттям законність. Зазначено, що справедливість є категорією визначальною для юриспруденції, як принцип і цінність права, зокрема, справедливість, коли впливає на право, сама відчуває істотний вплив правових норм, оскільки право є основним засобом реалізації справедливості. На сьогодні слід говорити про відновлення справедливості як сталого ціннісного очікування. Відновлення, в свою чергу, розглянуте дія і стан, що означає «надавати попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому; поновлювати».

Аналізується Філософія Української Формули миру (Формула миру Президента В. Зеленського), План посилення України та окремі звернення Президента України до народу, розміщені на офіційному сайті, які визначають державницьку позицію стосовно категорії справедливості.

Серед механізмів найпершим виокремлено створення щодо злочинів агресії Спеціального міжнародного трибуналу у певній визнаній його моделі. Відповідальність за злочини, вчинені на території незалежної і суверенної України, має бути забезпечена належним розслідуванням та судовим переслідуванням як на національному, так і на міжнародному рівнях. Крім того, робиться висновок, держава-агресор повинна нести наслідки всіх своїх протиправних діянь, включаючи відшкодування шкоди. Механізм відшкодування завданих збитків встановлено, насамперед, через міжнародні важелі. Коротко визначається також механізм міжнародної ізоляції держави агресора як механізм встановлення справедливості. Зазначено, що відновлення справедливості вимагає комплексних підходів, що стане системою всеосяжної відповідальності агресора.

Ключові слова: справедливість, відновлення, запит на відновлення справедливості, міжнародні злочини, відповідальність за злочини, цінності права, широкомасштабна агресія.

Під час збройних агресій чи оголошених війн проблематика справедливості особливо затребувана, оскільки остання стає ціннісним орієнтиром для суспільства та ідеєю, що консолідує. Запит на справедливість під час широкомасштабної агресії є пріоритетним для українського суспільства. Зокрема, для кожного українця мир є найбільшою мрією, але мир справедливий, бо кожна жертва – це наслідок несправедливої війни РФ проти нашої країни. А постраждалим є кожний українець – від втрати життя чи здоров'я до втрати майна, роботи чи порушення психічного здоров'я [1]. Відтак обрана **тема статті є актуальною і своєчасною.**

Справедливість як основоположну категорію **досліджували** з давніх часів. Сучасники А. Пашаєва, М. Сабодуха, О. Соловей, наприклад, розглядають її як філософську компоненту. Справедливість у праві висвітлювали у своїх наукових працях вчені: Н. Бобечко, О. Бойко, В. Графський, О. Дроздов, Л. Ісмаїлова, О. Кучинська, К. Легких, В. Михайленко, М. Погорецький, В. Фрідманська, М. Шелевер та інші. Зважаючи на останні запити на справедливість, що мають місце в українському суспільстві, потребують аналізу механізми відновлення останньої, оскільки основний запит на сьогодні звучить саме як запит на відновлення справедливості.

Метою статті є аналіз найбільш дієвих, на наш погляд, механізмів відновлення справедливості під час широкомасштабної агресії, а також визначення належного місця зазначеної категорії в суспільстві.

З позиції науки справедливість є, насамперед, категорією філософії, проте визначальною є і для юриспруденції, як принцип і цінність права, зокрема, погоджуємося з вченими, які відмічають, що справедливість, коли впливає на право, сама потребує опори на норми права. Саме право є основним засобом реалізації соціальної справедливості. Справедливість і право є особливо близькими, якщо розглядати їх як засіб досягнення компромісу між протирічними інтересами індивідів, соціальних груп і всього суспільства. Справедливість без права – безсила, право без справедливості – нелюдяне [2].

Більшість вчених-правознавців дотримується погляду, що справедливість це і є закон. Від стародавніх часів ці поняття ототожнювалися, зокрема, у Сократа – що законно, те й справедливо; у Платона законність дорівнює справедливості, Аристотель визначав останню як чесноту, через яку кожен володіє тим, що йому належить, і так, як встановлює закон.

Справедливість є конституційною засадою сучасного судочинства відповідно до рішень Конституційного Суду України (зокрема, рішення від 30 січня 2003 року №3-рп/2003 у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора. «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» [3].

На сьогодні маємо говорити, насамперед, про відновлення справедливості як сталого ціннісного очікування українського суспільства. Відновлення – дія і стан, що означає «надавати попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому; приводити до попереднього стану; поновлювати; знову починати перервану дію, стосунки тощо [4, с. 611].

Філософія Української Формули миру (Формула миру Президента Зеленського) одним із найважливіших принципів міжнародного права визнає вирішення міжнародних спорів мирними засобами таким чином, щоб міжнародний мир і безпека, а також справедливість не були під загрозою (розділ 5 Формули). Досягнення всеосяжного, справедливого і міцного миру можливе лише за умови відновлення територіальної цілісності та суверенітету України в її міжнародно визнаних кордонах та міжнародно-правового оформлення припинення війни (розділ 10 Формули). В окремому розділі, що має назву «Відновлення справедливості», закріплено, що відповідальність за найтяжчі міжнародно-правові злочини, вчинені на території

України, має бути забезпечена шляхом належного, справедливого та незалежного розслідування й судового переслідування на національному чи міжнародному рівнях. Правосуддя має бути забезпечене для всіх жертв і з метою запобігання майбутнім злочинам. Російська Федерація має бути притягнута до відповідальності за всі порушення міжнародного права в Україні або проти неї, включаючи агресію, якою порушено Статут Організації Об'єднаних Націй, а також за будь-які порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Росія повинна нести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних діянь, включаючи відшкодування шкоди, в тому числі будь-якої шкоди, завданої такими діями Національні та міжнародні зусилля зі збору доказів, у тому числі Міжнародним кримінальним судом, повинні бути продовжені та посилені. Механізм відшкодування завданих збитків має бути встановлений через багатосторонні міжнародні механізми (розділ 7 Формули) [5]. У фокусі зазначеної Формули лежить відновлення справедливості як індивідуальної, так і колективної. Мета України – виправити систему міжнародних відносин, змусити її працювати на основі верховенства права, а не права сили [6]. Аносований на державному рівні План посилення України, стосується, серед іншого, також забезпечення справедливості. Ще у березні 2023 року у своєму зверненні очільник держави зауважив, що головне слово – справедливість. Зокрема «справедливість – для нашої держави, для всіх наших людей, які втратили рідних, близьких, втратили здоров'я, дім, нормальне життя через російську агресію, через терор окупанта» [7].

Відновлення справедливості вимагає комплексних (всеосяжних) підходів, як це зазначено з розділі 7 Формули. Такий підхід передбачає настання відповідальності на усіх рівнях і за усі злочини, вчинені не з моменту широкомасштабної агресії, а з 2014 року.

Так, найпершим механізмом, визначним лідерним міжнародною спільнотою, є створення щодо злочину агресії Спеціального (ad hoc) міжнародного трибу-

налу. На початку березня 2022 року було проголошено Декларацію про створення Спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України, рекомендаційна резолюція про його створення також ухвалена. Парламентська асамблея Ради Європи одностайно проголосувала за створення Спеціального міжнародного трибуналу через агресію проти України. Функціонування трибуналу допоможе усунути прогалини в чинних інституційних механізмах міжнародного кримінального правосуддя та доповнить діяльність Міжнародного кримінального суду. Модальність Спеціального міжнародного трибуналу наразі переглядається, однозначно він матиме спеціальну юрисдикцію щодо злочину агресії проти України. Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України є важливим і необхідним кроком для України, Так, якщо розглядати вже достатньо вивчений досвід створення міжнародних трибуналів для судового переслідування осіб, відповідальних за порушення міжнародного гуманітарного права, в Югославії, Токіо або Нюрнбергу, то вони різняться за своєю юрисдикцією. Досвід доводить, що Спеціальний міжнародний трибунал є дієвим правовим засобом міжнародного гуманітарного права щодо припинення його порушень.

Модель його створення може бути побудована на основі угоди з ООН, або на основі багатостороннього міжнародного договору між державами світу, що підтримують Україну, або ж це може бути суд, який діятиме на основі вітчизняного права, із залученням міжнародних структур. Так напрацьований досвід, коли спеціальний трибунал інтегровано у національну систему правосуддя, але з використанням елементів міжнародного права.

На сьогодні розроблено три основні моделі Спеціального міжнародного трибуналу із розслідування злочину агресії:

1) спеціальний міжнародний трибунал на основі міжнародної угоди України з ООН з ухваленням відповідної резолюції Генеральною Асамблеєю ООН;

2) спеціальний міжнародний трибунал на основі багатостороннього відкритого міжнародного договору між державами цивілізованого світу;

3) спеціальний міжнародний трибунал як суд, діяльність якого буде відповідати українському праву та юрисдикції (тобто буде частиною судової системи України) із частковим залученням у його діяльність міжнародного елемента (міжнародні судді та прокурори, місцезнаходження в Європі, міжнародна підтримка тощо) [8, с. 213].

Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені на території України як незалежної і суверенної держави, має бути забезпечена належним розслідуванням та судовим переслідуванням як на національному, так і на міжнародному рівнях. Так, агресор має бути притягнутий до відповідальності за всі порушення міжнародного гуманітарного права. Слід згадати аналогію, що юрисдикція Нюрнберзького трибуналу охоплювала як воєнні злочини і злочини проти людяності, так і злочини проти миру (злочин агресії).

Статтею 5 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, ратифікованого Україною із заявами та поправками до нього Законом № 3909-IX від 21.08.2024, під міжнародними злочинами розуміються такі, що визначені найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Римського Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) воєнні злочини; d) злочин агресії [9].

На сьогодні за різними статтями Кримінального кодексу України відкриті кримінальні провадження, найпоширеніші з них за ст. 438 («Порушення законів та звичаїв війни»), також серед них ст. 436 («Пропаганда війни»); ст. 436-2 («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників»); ст. 437 («Злочин агресії»), ст. 441 («Екоцид»); ст. 442 (Геноцид).

За даними Офісу Генерального прокурора України, Україна системно документує і розслідує воєнні злочини. Станом на сьогодні: 721 підозрюваний, 514 обвинувачених, 133 воєнних злочинці засуджено. Загалом, вітчизняні правоохоронні органи розпочали розслідування понад 146 тисяч воєнних злочинів і злочинів агресії [10].

Крім того, держава-агресор повинна відчувати наслідки всіх своїх протиправних діянь, включаючи відшкодування шкоди відповідно до запитів на відновлення справедливості.

Механізм відшкодування завданих збитків встановлюються, насамперед, через міжнародні механізми. Наразі створено такий механізм для відшкодування збитків, зокрема відшкодування за рахунок російських активів.

У жовтні 2022 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію «Подальша ескалація агресії російської федерації проти України», якою засудила російську агресію проти України та закликала, серед іншого, створити міжнародний компенсаційний механізм [11]. Згодом такий концепт проголошено Генеральною Асамблеєю ООН щодо створення міжнародного компенсаційного механізму з відшкодування збитків, завданих російською агресією. Оголошено про створення Міжнародного Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Верховна Рада України ухвалила Закон України від 08.11.2023 № 3432-IX «Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України». Цим Законом законодавчий орган України постановив приєднатися до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, встановленої Резолюцією CM/Res(2023)3 Комітету Міністрів Ради Європи, прийнятою 12 травня 2023 року на 1466-му засіданні заступників Міністрів, яка набирає чинності для України з дати отримання Генеральним секретарем Ради Європи повідомлення про приєднання [12].

Законом України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» серед джерел фінансу-

вання компенсації визначено кошти державного (у тому числі Фонду відновлення майна та зруйнованої інфраструктури, Фонду ліквідації наслідків збройної агресії) та місцевих бюджетів; кошти міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів; міжнародна технічна та/або поворотна чи безповоротна фінансова допомога; репарації або інші стягнення з Російської Федерації, що важливо в аспекті даної статті; інші джерела, не заборонені законодавством України [13].

Україна вже здійснює конфіскацію в межах накладення санкцій і в межах кримінального провадження, а також шляхом примусового вилучення об'єктів права власності РФ та її резидентів.

Резолюцією Парламентської асамблеї Ради Європи № 2463 та рішенням Комітету Міністрів Ради Європи було підтримано створення міжнародного компенсаційного механізму. Концепція міжнародного компенсаційного механізму передбачає, що він складається з низки елементів. І Міжнародний Реєстр збитків є першим компонентом і невіддільною частиною міжнародного компенсаційного механізму, що слугуватиме фіксацією в документальній формі доказів та інформації про претензії щодо збитків, втрат або пошкоджень для всіх зацікавлених фізичних і юридичних осіб, а також держави Україна, спричинених міжнародно-протиправними діями російської федерації в Україні, а також координуватиме збір доказів.

Щодо механізмів міжнародної ізоляції, то тут діє декілька важливих умов, яких слід дотримуватися, говорячи про відновлення справедливості. Зокрема, РФ не має права формувати та впливати на міжнародний порядок денний, на сьогодні вона виключена з низки міжнародних організацій та платформ, не була обрана до понад 60 їхніх органів, і така практика має продовжуватися. Зокрема, вперше РФ не обрана до Виконавчої ради Організації із заборони хімічної зброї, до Ради Міжнародної морської організації на 2024-2025 роки, Виконавчої ради ЮНЕСКО, Міжнародного суду ООН тощо. Вперше міжнародна міждержавна організація Дунайська комісія застосувала фінансові заходи до РФ.

Через санкції і міжнародну ізоляцію російська економіка вже переорієнтувалася із Заходу та Схід. Відповідно до Концепції зовнішньої політики РФ, ухваленої 31.03.2023, закріплено політику конфронтації із Заходом на чолі з США. «Нині відбувається трансформація системи міжнародних відносин, у якій Захід втрачає гегемонію, проте й надалі зловживає домінуючим положенням для збереження власного впливу, що призводить до фрагментації світової економіки та нерівності в розвитку держав» [14].

Саме ці механізми покликані відновити справедливість для українського суспільства. «І буде день, коли світ почує, що справедливість для України відновлено. Буде новий Нюрнберг», – заявив Президент України [7]. У межах конференції «Відновлення справедливості для України» Президент України наголосив, що саме справедливість є тією лінією, від якої може початися рух до надійного миру. «Зброя дає фізичний захист, але саме справедливість повертає відчуття безпеки життя, яке було захищене силою зброї. І відчуття передбачуваності всіх глобальних відносин. Кожен потенційний агресор повинен знати, що на нього чекає, якщо він зруйнує мир» [15]. Відвоювати для України право на життя це і є український запит на справедливість, яка має бути досягнена комплексом методів, спрямованих на всеосяжність відповідальності агресора.

Список використаної літератури:

1. Запит на справедливість – відшкодування шкоди, постраждалим від злочинів внаслідок російської агресії. *Експертний центр з прав людини*. URL: <https://ecpl.com.ua/news/zapyt-na-spravedlyvist-vidshkoduvannia-shkody-postrazhdalym-vid-zlochyniv-vnaslidok-rosiyskoi-ahresii/> (дата звернення: 09.10.2024).
2. Шелевер В. Справедливість як основоположний принцип права. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e90d72d-f014-4b73-ac32-0830930fa460/content> (дата звернення: 15.09.2024).
3. Конституційний Суд України. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/470> (дата звернення: 20.09.2024).
4. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за

- ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1.
5. Філософія Української Формули миру. Президент України. Офіційне інтернет-представництво URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734bba_1691475944.pdf (дата звернення: 20.10.2024).
 6. Формула миру України. Від ідеї до реалізації. URL: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=1137450.0> (дата звернення: 20.10.2024).
 7. Головне слово сьогодні – справедливість, для нашої держави та наших людей, які зазнали втрат через російську агресію – звернення Президента України. Президент України. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/golovne-slovo-sogodni-spravedlivist-dlya-nashoyi-derzhavi-ta-82001> (дата звернення: 21.10.2024).
 8. Войціховський А., Бакумов О. Спеціальний міжнародний трибунал із розслідування злочину агресії росії проти України: правовий аналіз, міжнародна юрисдикція та виклики. *Вісник ХНУВС*. 2023. № 3(102). С. 203-217
 9. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX: станом на 19.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 19.10.2024).
 10. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 23.10.2024).
 11. ПАРЄ сьогодні ухвалила резолюцію «Подальша ескалація агресії Російської Федерації проти України». Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/229133.html> (дата звернення: 13.10.2024).
 12. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023. № 2923-IX: станом на 28.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 28.10.2024).
 13. Нова редакція концепції зовнішньої політики Росії: аналіз змісту. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/nova-redaktsiya-kontseptsiyi-zovnishnoyi-polityky-rosiyyi-analiz> (дата звернення: 28.10.2024).
 14. Відновлення справедливості надважливе. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vidnovlennya-spravedlivosti-nadvazhlive/> (дата звернення: 28.10.2024).

Davydova T. Mechanisms to reestablish justice in Ukraine

This scientific paper highlights the category of justice and its reestablishing during the full-scale russian aggression; fundamental and effective mechanisms are analyzed, such as: setting up of special tribunal, inevitability of juridical accountability for crimes, international isolation, and reimbursement for the damages, etc.

The rationale of the article is the analyses of the most effective, in our opinion, mechanisms to reestablish justice during the full-scale aggression in Ukraine.

It is stated that during the full-scale aggression the problem-matter of justice is of particular urgency and necessity, since justice is becoming a valuable reference point and the concept that consolidates people. Now, the demand for justice is the top priority for Ukrainian people.

The term «justice» and its relevance to the notion «legality» has been the object of research since the Antique times.

Justice is the defining category in jurisprudence as the principle and value of the right, in particular, justice having influence on the law, needs to be based on the legal norms. The right is the keynote means to implement social justice. At present, it is urgent to reestablish justice as a coherent valuable expectation. Reestablishment – is the action and the state which means «to restore the original form of something damaged, broken, and ruined; restore».

Ukrainian's Peace Formula Philosophy (V. Zelensky's Peace Formula), Internal Strengthening Plan and several appeals of the President to the people on the attitude to justice category, uploaded on the official site.

Thus, the first mechanism is to set up and recognize the international tribunal in a certain standard way to hear crimes of aggression. The accountability for the crimes committed on the territory of independent and sovereign Ukraine has to be guaranteed by the corresponding court hearing at the national and international levels. Moreover, the aggressor state must be held accountable for the crimes, refunding included. First and foremost, the mechanism to refund damages is set through international mechanisms. The mechanism of the international isolation of russian federation is determined either.

The reestablishment of justice calls for complex approaches which will become a system of the full-scope accountability of the aggressor. What is meant by that is foreseeing the accountability for all crimes committed at all levels (from the accountability for the crimes to the reimbursement of damages to the people and the state).

Key words: *justice, reestablishment, request to reestablish justice, values of the right, international crimes, accountability for crimes, full-scale aggression.*